

УДК 101.1 + 116 + 130.2

Є.Р. Борінштейн, професор, д-р філос. наук

*Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна, 65020*

РОЗРОБКА ТЕОРІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ НАУЦІ: ТОЧКА ЗОРУ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Досліджується специфіка аналізу теорії соціокультурної трансформації в українській та зарубіжній науці. Розглядається вплив модернізації та постмодернізації на розвиток теорії соціокультурної трансформації.

Ключові слова: *трансформація, соціокультурна трансформація, соціокультурні зміни, модернізація, постмодернізація.*

В українській соціальній філософії формуються контури нової галузі знань – соціокультурної трансформації, важливішими напрямками якої у застосуванні до українського суспільства є:

- вивчення сутності соціокультурних змін в перехідний період;
- визначення закономірностей соціокультурної трансформації українського суспільства;
- розробка і визначення специфіки соціокультурної реальності в Україні і її основних характеристик;
- дослідження особливостей модернізації і постмодернізації в окремих сферах соціально-культурного життя;
- визначення характеру і специфіки соціокультурної трансформації в регіонах;
- розробка шляхів регулювання соціокультурних трансформаційних процесів, в тому числі засобами культурної політики.

Загальною характеристикою дослідження особливостей соціокультурної трансформації в Україні є нерівномірність розробки її проблематики, яка проявилась у значних емпіричних дослідженнях окремих сфер нової соціокультурної реальності і відставанні від них розробки теорії і методології, специфіки соціокультурних підходів, що негативно позначається на загальному рівні проведених досліджень.

Відповідно до завдань статті і її структури відзначимо нерозробленість теорії трансформації як щодо посткомуністичних суспільств, так і стосовно України, особливо у визначенні специфіки цих процесів у соціокультурній сфері в цілому і в її окремих секторах (ціннісно-нормативній, інформаційній, релігійній, художній підсистемах та ін.).

Не визначена система емпіричних показників та індикаторів соціокультурної трансформації. Нерозробленими залишаються проблеми вивчення специфіки модернізаційних процесів у регіонах України, що затрудняє діагностування, програмування і регулювання культурного життя в них.

Залишається невивченою проблема умов і можливостей соціального регулювання процесів соціокультурної трансформації, особливо засобами культурної політики, що й визначає коло досліджуваної у даній статті проблематики.

Проблеми соціокультурної трансформації в Україні набувають особливої *актуальності* в сучасний період у зв'язку з необхідністю визначення парадигми розвитку і наукового забезпечення її поступу. Сьогодні трансформація українського суспільства стає предметом дослідження українських вчених, для яких характерне органічне поєднання теоретичних і емпіричних аспектів дослідження, що дає підстави говорити про формування нового напрямку досліджень. Для цього аналізу характерний комплексний підхід, який дозволяє зробити висновок про динаміку соціальних показників українського суспільства, що трансформується, у взаємозв'язку економічних, політичних та культурних індикаторів, хоч варто зазначити, що соціокультурним характеристикам приділена недостатня увага, а тому вони мають бути предметом спеціального розгляду.

Характер іноді парадоксальних соціокультурних трансформаційних змін визначається нерідко неочевидними причинами, а тому нові підходи в сучасній соціальній філософії спрямовані на пошук латентних структур, а часто навіть таких, які суперечать прийнятним нормам, але поступово формують нову систему етичних вимог спочатку окремої групи, а потім і загалу. Розкритий новий зміст соціально-культурного середовища створює і нові умови для вибору особистістю того чи іншого варіанту поведінки. Різнострамованість соціокультурних змін у трансформаційному суспільстві породжує поліваріантність соціальних результатів, поле багатьох можливих виборів. При такому неусталеному конгломераті соціальних процесів трансформується саме соціокультурне середовище, як і сама соціокультурна ситуація, в яку воно попадає, що породжує в історично короткий період цілу низку соціокультурних неусталених реальностей відносно різних динамічних за своєю структурою і змістом, які породжують нові можливості вибору і розвитку.

Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства полягають не в перетворенні (це характерно для всього світового співтовариства в цілому), а в тому, що ця

трансформація проходить на диво «високоактивно». Причому, на відміну від світової системи, соціокультурні зміни в Україні проходять вкрай нестабільно, коли стан українського суспільства, як і його ціннісного змісту, близький до хаотичного. Тому ні про яку ціннісно-орієнтаційну єдність не може бути й мови. Українське суспільство надзвичайно складно структуроване: воно поліетнічне, функціонально і культурно диференційоване, має розгалужену систему соціального управління.

А, отже, аналіз визначення стану і динаміки соціокультурних змін та рівня їх показників в сучасному українському суспільстві є нагальною проблемою для вироблення загальнонаціональної ідеології. У кожній країні складаються свої особливості соціальної, культурної, економічної і політичної реальностей, що трансформуються і впливають одна на одну. Внаслідок чого соціокультурна трансформація має бути розглянута по соціальній «вертикалі» і «горизонталі» з урахуванням фаз свого розвитку. Стосовно зазначеного науковим завданням є визначення особливостей соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. Саме це й визначає актуальність теми дослідження як для соціально-філософської науки, так і для практичних реалій.

Їх розробка пов'язана, насамперед, з теорією модернізації як внутрішнім теоретичним стрижнем і базовою проблемою соціальної трансформації, яка стала предметом дослідження в радянський період у 80-і роки ХХ ст.

Аналіз цих теорій у західній дослідницькій традиції критично вивчений, насамперед, у працях російських дослідників Л.Г. Іоніна, О.Д. Ковальова, Б.С. Старостіна та ін., які визначають сутнісні риси й еволюцію теорії модернізації, модернізаційний характер трансформаційних змін.

У 90-х роках сформувалась традиція використання теорій модернізації до реалій країн пострадянського періоду, особливо в Росії. Це найбільш повно проявилось у роботах О.С. Ахієзера, А.В. Демидова, М.І. Лапіна, В.Т. Федотової та інших.

Проблеми модернізації і трансформації українського суспільства в 90-х роках стають предметом дослідження українських учених, для яких характерне органічне поєднання теоретичних і емпіричних аспектів дослідження, що дає підстави говорити про формування нового напрямку досліджень. Соціокультурна трансформація є предметом численних досліджень В.П. Андрущенка, Є.І. Головахі, М.І. Горлача, А.А. Кавалерова, С.Л. Катаєва, В.С. Ларцева, А.О. Ручки та багатьох інших.

Значну роль в узагальненні результатів роботи відіграло ознайомлення з новітнім доробком українських дослідників В.С. Бакірова, І.А. Зазюна, В.В. Ільїна, С.Л. Катаєва, В.Г. Кременя, В.П. Степаненка та ін.

Так, А. Ручка не тільки надає аналіз системності трансформаційних процесів в Україні, які охоплюють усі сфери і сторони суспільного життя, але й особливу увагу приділяє вивченню еволюції соціокультурних характеристик за останні 10 років [1].

Досліджуваній проблемі присвячений комплекс робіт С.Л. Катаєва, які узагальнені у його докторській дисертації «Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства» [2]. У цій роботі розглядаються теоретико-методологічні проблеми соціокультурної трансформації та соціальні явища і процеси в суспільстві, що трансформуються, однак залишилась нерозглянутою сама система культури як особлива соціокультурна сфера та зміни в її окремих складових (освіті, науці, релігії, мистецтві, дозвіллі тощо). Однак, за авторською увагою залишились проблеми регіональної соціокультурної трансформації, не визначено комплекс характеристик нової соціокультурної реальності та її специфіки щодо сучасної України, можливості її регулювання засобами культурної політики. Тому автором даної статті соціокультурна трансформація розглядається у напрямі пошуків шляхів соціокультурної регуляції і, частково, управління культурною сферою. В даному контексті культурні зміни розглядаються як такі, що породжують соціальні перетворення, як культурний механізм соціального розвитку.

Враховуючи доцільність урахування інших підходів, які складаються в межах аналізу соціотрансформаційного процесу, автор відокремлює ряд напрямків, пов'язаних з осмисленням постмодернізаційних змін в Україні через те, що вони дозволяють визначити тенденції, пов'язані з формуванням в Україні постіндустріального, інформаційного суспільства.

Основний напрям роботи у дослідженні соціокультурних трансформаційних змін зосереджується на модернізації і постмодернізації як тих основних процесах, які визначають напрям перетворень. В середині ХХ ст. теорії модернізації складаються з метою пояснення змін, які відбуваються у слаборозвинених країнах та тих, що звільнилися від колоніальної залежності, як рух від традиційного до сучасного модернізаційного суспільства.

Значною мірою теоретична недостатність і неспроможність теорій модернізації і формування реалій інформаційного, постіндустріального суспільства призвели до їх кризи, а з 70-х років ХХ ст. – до появи постмодернізаційних теорій, відображених в роботах Р. Арона, П. Бергера, Е. Тізіяна, О. Тофлера та багатьох інших.

Важливе теоретичне значення для розуміння природи постмодернізму і визначення особливостей його культури і методології дослідження має монографія німецького вченого П. Козловські «Культура постмодерна» [3].

Після розвалу соціалізму як системи, у 90-х роках ХХ ст. почалась інтенсивна розробка посткомуністичних теорій модернізації, особливо в Росії та Україні. Загальною особливістю цих теорій є пошук моделі свого соціокультурного розвитку на основі синтезу постмодернізаційних концепцій, переосмислення досвіду соціалістичного розвитку і визначення тенденцій розвитку культури, в основному руслі наукового пошуку яких складається і дана стаття.

Так, автор виходить з того, що сутнісну основу соціокультурної трансформації та її зміст складає модернізація, яка утворилась як парадигма прогресивних змін індустріального суспільства і стала синонімом змін при аналізі різних історичних періодів, починаючи з часів античності. При такому підході втрачаються критерії розуміння сучасного модернізму, який вже з середини ХІХ ст. безпідставно проголошується постмодернізмом, хоча окремі постмодерністські «прориви» спостерігаються вже з тих часів.

Терміном «модернізм» позначаються не тільки процеси переходу від традиційного до індустріального суспільства, але й період індустріального суспільства, хоча в ньому вже зароджується постмодернізм як система, що дає підстави відносити до дослідників цього процесу таких класиків соціальної філософії як М. Вебер, Е. Дюркгейм, О. Конт, К. Маркс, незважаючи на те, що вони і не вживали спеціально цього терміну.

Еволюціоністська природа теорії модернізації розкривається в роботах О.Д. Ковальова, Б.С. Старостіна та інших, в яких розкриваються її теоретичні витoki, починаючи з робіт Г. Спенсера.

Таким чином, модернізація і постмодернізація як ключові аспекти трансформації дозволяють визначити її основний зміст, виходячи з врахування соціалістичної модернізації конфронтуючих з нею аспектів націостверджуючої традиціоналістської та західне орієнтованої модернізації і особливо постмодернізації, яка просякає в них і «огортає» їх, ще не сформувавшись у сталі форми.

Основний зміст теорії модернізації склався стосовно процесів, що відбуваються у післявоєнних слаборозвинених країнах, які беруть за зразок західні країни (Ш. Айзенштадт, Е. Етціоні).

Пізніше, після кризи теорії модернізації, в другій половині 80-х років у західній соціології складається концепція «модернізації в обхід модернізму», модернізації без нав'язаної зовні високої ціни за неї, зі збереженням національної культури. А. Турен обґрунтовує можливість незахідного, контрмодернізаційного шляху Росії, який названий ним «білямодернізаційним», що за своїм змістом є соціальною революцією без руйнувань [4, с. 22].

У багатьох роботах усвідомлюється досвід «доганяючої» та запізнилої модернізації в Латинській Америці і в Азії у застосуванні до пострадянських країн, особливо досвід Японії, яка, використовуючи історичні і соціально-культурні особливості своєї країни, зуміла перетворити модернізаційний неорганічний розвиток на органічний та зберегти свою культурну самобутність.

По сьогоднішній час лишається нерозглянутим важливіший блок проблем, пов'язаних з характером трансформаційних процесів в Україні та країнах СНД, які полягають у змістовних розходженнях і суперечностях незавершених процесів соціалістичного типу соціокультурної трансформації, і намаганням їх трансформувати у капіталістичний тип з одночасним вирішенням проблем їх спадкоємності, а також збереження соціалістичного культурного традиціоналізму і утвердженням, оновленням національних традицій, національної культури, формуванням національно-культурної ідентичності, що й має бути однією зі стержневих, наскрізних проблем даної роботи.

Таке фокусоване випробування громадян, посилене кризовим станом в економіці і культурі, посилює увагу до соціальної модернізації як підґрунтя культурної модернізації, соціальної витривалості агентів цього процесу.

Так, вже згаданий у даній статті В.В. Козловські приходить до висновку, що константність основних ціннісних переваг і установок впродовж останніх двох століть, які пройшли під знаком модернізації, визначають і можливі межі актуальних соціальних змін в доволі обмеженому діапазоні [5, с. 17].

В українській соціальної філософії створені певні передумови для вивчення соціокультурних трансформацій в окремих сферах суспільства.

Зростаюча увага приділяється в українській соціально-філософській думці вивченню субкультурної диференціації як фактору інтенсифікації соціокультурних трансформаційних змін.

Однак залишається не вивченим системний зв'язок субкультур та їх функції, внесок у «велику» культуру та перспективи їх розвитку, як і модернізаційний потенціал окремих субкультурних груп.

В умовах кризи та інтенсивних трансформацій соціальна філософія потребує більш широкого використання даних функції соціально-філософського знання, принципів функціонального аналізу.

У цьому плані заслуговує уваги проблема культурних змін, соціокультурної динаміки від соціальної стагнації до змін перехідного періоду.

Менш за інші попередньо розглянуті сфери, в українській соціальній філософії досліджені проблеми модернізації і постмодернізації інформаційної сфери як підгрунтя поступової трансформації українського суспільства в постіндустріальне, інформаційне суспільство.

Стають предметом доволі ретельного вивчення у вітчизняній науці, особливо з позицій культурології і теорії управління, зміни в інституційній сфері галузі культури та системі дозвілля, хоча у межах соціальної філософії вони вивчаються епізодично і несистемно. Оскільки ці проблеми тісно пов'язані з культурною політикою як засобом цілеспрямованої соціокультурної трансформації, то доцільно розглянути їх у співставленні.

Трансформаційні зміни в українському суспільстві значною мірою програмуються державними документами, а також цілою системою актів, які забезпечують їх виконання. Існуючі підходи в реалізації культурної політики як засобу цілеспрямованої соціокультурної трансформації проаналізовані в монографії О.А. Гриценка «Культура і влада» [6].

Разом з тим за межами цієї роботи залишилось нерозглянутим значне коло проблем, пов'язаних зі специфікацією культурної політики щодо окремих підгалузей культури, особливо регулятивні механізми нововведень та засоби зворотного зв'язку по визначенню її (культурної політики) ефективності.

Переважна маса публікацій присвячена сфері дозвілля і соціокультурним процесам в ній, як основній сфері використання культури населенням.

Найбільш значущий і помітний внесок в розробку проблеми соціокультурної трансформації системи дозвілля в Україні на основі використання даних всеукраїнських досліджень складає комплекс робіт, виконаних Н.М. Цимбалюк [7], яка розробила систему показників трансформації сфери дозвілля як національно визначеної, яка має системну регуляцію і управління. У той же час залишились нерозглянутими вплив дозвілля на соціалізацію, залежність змін в дозвіллі від інших соціокультурних сфер.

Різносторонність соціокультурних змін у трансформаційному суспільстві породжує поліваріантність соціальних результатів, поле багатьох можливих виборів. При такому неусталеному конгломераті соціальних процесів трансформується саме соціокультурне середовище, як і сама соціокультурна ситуація, в яку воно попадає, що породжує в історично короткий період цілу низку соціокультурних неусталених реальностей відносно різних динамічних за своєю структурою і змістом, які породжують нові можливості вибору і розвитку.

Основний напрям роботи у дослідженні соціокультурних трансформаційних змін зосереджується на модернізації і постмодернізації як тих основних процесів, які визначають напрям змін.

Характер іноді парадоксальних соціокультурних трансформаційних змін визначається нерідко неочевидними причинами, а тому нові підходи в сучасній соціальній філософії спрямовані на пошук латентних структур, а часто навіть таких, які суперечать прийнятним нормам, але поступово формують нову систему етичних вимог спочатку окремої групи, а потім і загалом.

Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства полягають не в перетворенні (це характерно для всього світового співтовариства в цілому), а в тому, що ця трансформація проходить на диво «високоактивно». Причому, на відміну від світової системи, соціокультурні зміни в Україні проходять вкрай нестабільно, коли стан українського суспільства, як і його ціннісного змісту, близький до хаотичного. Тому ні про яку ціннісно-орієнтаційну єдність не може бути й мови. Українське суспільство надзвичайно складно структуроване: воно поліетнічне, функціонально і культурно диференційоване, має розгалужену систему соціального управління, і тому шлях її трансформаційних змін мати бути власний, не запозичений у жодній країні, а лише креативно осмислений.

Бібліографічний список використаної літератури

1. Ручка А.А. Особенности системной трансформации современного украинского общества / А.А. Ручка // Современное общество. — 1994. — № 4. — С. 6–15.
2. Катаев С.Л. Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства: дис. ... докт. соц. наук: 22.00.01 / С.Л. Катаев. — К., 1998. — 380 с.
3. Козловски П. Культура постмодерна / П. Козловски. — М., 1997. — 240 с.
4. Турен А. Возвращение человека действующего: Очерк социологии / А. Турен. — М.: Научный мир, 1998. — 203 с.
5. Козловский В.В. Социальные ценности: анализ оснований российской модернизации: дис. ... доктора филос. наук: 09.00.11 / В.В. Козловский. — СПб., 1995. — 265 с.
6. Грищенко О.А. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі / О.А. Грищенко. — К.: УЦКО, 2000. — 213 с.
7. Цимбалюк Н.М. Організація і методика культурно-дозвіллевої діяльності / Н.М. Цимбалюк. — К., 2000. — 86 с.

8. Цимбалюк Н.М. Соціально-економічні проблеми вдосконалення культурно-дозвілєвої діяльності в закладах культури України (теорія, методика, практика) / Н.М. Цимбалюк. — К., 1997. — 151 с.

9. Цимбалюк Н.М. Соціологія дозвілля / Н.М. Цимбалюк. — К.: ДАККіМ, 2001. — 180 с.

Надійшла до редакції 30.05.2013 р.

Боринштейн Е.Р. Разработка теории социокультурной трансформации в отечественной и зарубежной науке: точка зрения социальной философии

Исследуется специфика анализа теории социокультурной трансформации в украинской и зарубежной науке. Рассматривается влияние модернизации и постмодернизации на развитие теории социокультурной трансформации.

Ключевые слова: трансформация, социокультурная трансформация, социокультурные изменения, модернизация, постмодернизация.

Borinshtein I. Development of the theory of socio-cultural transformation in domestic and foreign science: the point of view of social philosophy

The article considers the analysis specifics for the theory of socio-cultural transformation in Ukrainian and foreign sciences. It examines the impact of modernization and post modernization on development of the theory of socio-cultural transformation.

Keywords: transformation, socio-cultural transformation, socio-cultural changes, modernization, post modernization.